

Rövid tanácskozás után pedig *Nagyné Szegvári Katalin*, *Földi András* és *Török Gábor* tagként, továbbá *Maróti Egon* és *Molnár József* opponensként, zárt szavazáson maximális támogatottsággal, 25 ponttal ítélte oda a PhD címet Notári Tamásnak.

Az értekezés megkérdőjelezhetetlen szakmai értéke és a háttérét képező kutatómunka, illetőleg a jelölt köz-

ismerten magas szintű nyelvismerete és szaktudása olyan meggyőzőnek bizonyul, hogy még a bizottságnak az ülés egésze során az eljárás formai követelményeire vonatkozóan tanúsított mérsékelt érdeklődését is feledtetni tudja a hallgatósággal.

Davidovics Krisztina

Az 1647-es gályarabper jegyzőkönyve Textus és értelmezése

S. VARGA KATALIN
DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Tanuló ifjúságunk – sajnos – már évtizedek óta szinte semmit, vagy alig-alig valamit tanul az 1600-as évek utolsó harmadában lezajlott református prédikátorok és iskolamesterek ellen folyó gályarabperrel, sőt azt is nyugodtan kijelenthetjük, hogy a hívő reformátusok sem igen tudnak többet annál az általános, de koránt sem teljes részizagságnál, hogy a gályarabper az ellenreformáció egyik legigazságtalanabb tette volt az új hit követői ellen.

A valóság azonban sokkal árnyaltabb és gazdagabb ennél a summázott véleménynél. Eltekintve most a 19. sz. kutatások (fél)eredményeitől, említsük meg csak a legutóbbi évtizedek írásai közül talán a legtöbb új ismeretet publikáló Némethy Sándor közleményeit (Theológiai Szemle 1980-1984. évf.) a pozsonyi törvényszék munkálkodásáról. De figyelemmel lehetünk arra is, hogy az 1980-as, 1990-es években megszapordtak azok a kiadványok, amelyek, egy-egy levélben, egy-egy per anyagának feltárása során ugyancsak új ismeretekhez juttatva a kutatót, gazdagították a gályarabperre, illetve a korszakra vonatkozó tudásunkat. Kétségtelen az is, hogy az S. Varga Katalin doktori disszertációjának alapjául szolgáló, általa felfedezett, és tudománytörténeti szempontból is kegyelmi pillanatnak tekinthető eredeti összefoglaló jegyzőkönyv szövegének megtalálása (1999) a legnagyobb lökést jelentheti a további kutatások számára. A jegyzőkönyv az Esztergomi Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum Vetus [Acta Religionaria 1790/4] elnevezésű iratkötegeiben rejtőzött és az első híradástól kezdve figyelemre méltó izgalmat keltett a történészek, és a vallástörténészek körében egyaránt. A 74 kettős folio terjedelmű latin nyelvű szöveget S. Varga Katalin rendkívül szakszerűen, hatalmas munkával és imponáló nyelvtudással, nyelvi lelemény-nyel fordította magyar nyelvre, és 2002-ben publikálta „Vitetnek ítélőszékre ... az 1674-es gályarabper jegyző-

könyve” címmel (Pozsony, Kalligram Kiadó, 2002, 344. p.). A jegyzőkönyv – az eddig ismert, hézagos és részben romlott szövegű, tehát félrevezető ismereteket kínáló jegyzőkönyvi dokumentum mellett – végre –, ugyan most sem teljes, de az eddigi ismereteket döntő módon kiegészítő, azokat sok tekintetben módosító információkhoz juttatja a kutatót.

S. Varga Katalin dolgozatában arra vállalkozott, hogy a jegyzőkönyvet nem elsősorban történeti, nem vallástörténeti szempontból, hanem a *jegyzőkönyv szövegének értelmezésével*, elemzésével dolgozza fel. A feldolgozás minél teljesebb tételéhez jelentős és lehetőleg mindenre kiterjedő kutatómunkát végzett a Magyar Országos Levéltárban, az ausztriai, a szlovákiai levéltári anyagokban, az Országos Széchényi Könyvtár, a Sárospataki Református Könyvtár, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára kéziratáraiban, valamint az egri Érseki Gyűjteményben.

Úgy gondoljuk, hogy egy frissen megtalált, igen-igen lényeges történelmi dokumentum ilyen módon történő – a szöveg értelmezésére koncentráló – feldolgozása, elemzése meglehetősen szokatlan, úttörő jellegű vállalkozás, és – bocsánat a kifejezésért –, de az opponenseket is részben elbizonytalanította. A szövegértelmezéssel, szemantikai jelentésének elemzésével foglalkozó tudós bíráló kitűnő munkát végzett a saját szakterületét érintő vélemény kifejtésében, de – érthető módon – kevesebb figyelmet fordított a történelmi, vallástörténeti kérdések boncolgatására. A dolgozat történelmi megközelítését elemző opponens viszont – ugyancsak fel nem róható módon – kevesebb figyelmet szentelt a szövegelemzés és a vallástörténet kérdéseinek. Erre a bizonytalanságra, a téma hovatartozásának – újszerűségéből adódó – besorolására utal az a tény is, hogy a disszertációt a Miskolci Egyetem BTK Magyar Középkori, Korújkori és Történelem Segédtudományi Tanszéke, valamint Irodalomtudományi Doktori Iskolája is befogadta. Amire egyértelműen azt kell mondanunk, hogy ez így rendjén is van! De S. Varga Katalin ilyen úttörő jellegű, a tudományos életben nem mindennapi feladatra vállalkozó dolgozata, óhatatlanul is érintett vallástörténeti, jogtörténeti kérdéseket is, amelyek véleményezésére az opponensi bírálatokban alig-alig került sor. Szerencsésebb lett volna az opponensek körét úgy összeállítani, hogy a dolgozat minden kérdéskörét sokrétűen ismerő tudósok is részt vettek volna a disszertáció megítélésében. Hogy ennek a két szakterületnek – vallás- és jogtörténet – a bevonására milyen nagy szükség lett volna, azt jól mutatja, hogy az opponensi vélemények,

ha érintették is egy-egy mondattal ezeket a kérdéseket, inkább további vitára készítették megállapításaikkal, mintsem lezárták volna az általuk kérdésesnek ítélt gondolatokat, vagy hiányolt megállapításokat. A nyilvános vitán résztvevők soraiban természetesen jelen voltak a társtudományok – vallástörténet, jogtörténet – képviselői is, és hozzászólásukkal, észrevételeikkel hozzájárultak a tanulmány értékeinek kibontásához, a hangsúlyok egyensúlyba hozásához. Sokkal izgalmasabbá vált így a dolgozat vitája és S. Varga Katalin további munkájához is jelentős segítséget kapott a különböző szakterületek képviselőitől.

Feladatunk azonban nem az, hogy a hiányzó szakterületek opponenseinek a jelenlétét kérjük számon, hanem az, hogy röviden mutassuk be a végül is Summa cum laude minősítést nyert dolgozatot.

A 17. sz. utolsó harmadában a három részre szakadt Magyarországnak csak egy szűk karéja, a nyugati országrész és a Felvidék maradt a Habsburgok kezén, tehát hatalmukat is csak ezen a viszonylag kis területen érvényesíthették. A zömmel római katolikusok által lakott területen azonban – mint a tények is mutatják – ha nehezen is, de lassan teret hódítottak a protestáns vallások követői is, akik vallásuk elfogadtatása érdekében újra és újra összeütközésbe kerültek az udvarral és a római egyház képviselőivel is. Hogy a protestáns vallás végül ezen a földrajzi területen is jelentősen tért hódított, azt jól mutatja, hogy az 1674-ben Pozsonyban sorra került „gályarabper”-ként ismert eljárásban a bíróság elé idézettek közül 543 papot és tanítót ítélték el. Nem kevés szám, még a katolikus többséghez viszonyítva sem.

A per létrejöttét azonban nemcsak az ellenreformáció legerőszakosabb cselekedetei egyikének tekinthetjük, hanem az uralkodóház szándékaival találkozó, jól időzített visszacsapásnak is.

A vasvári béke, a törökök felett aratott sorozatos győzelem ellenére, a magyarok számára szegyenletes eredménnyel ért véget: hiába voltak Zrínyi Miklós sorozatos győzelmei, hiába verte meg Montecuccoli Szentgotthárdnál döntő fölénnyel a már-már Ausztria határát fenyegető törököket: mindezek ellenére, a békekötés során nem aknázták ki a győzelem kínálta lehetőségeket. Ez hatalmas felzúdulást és elkeseredést váltott ki a magyar rendekben, teljes joggal cserbenhagyottnak és becsapottnak érezték magukat. Sokan úgy érezték, hogy betelt a pohár, és kisebb nagyobb, különböző formában megnyilvánuló ellenállást fejtettek ki. A viták, amelyek már 17. sz. első harmadától meghatározták a két fél viszonyát, a békekötés után gyakran torkoltak konfliktusokba, összezsapásokba. Ennek a – mai szóhasználattal élve – „ki az úr a háznál?” – erőpróbának volt a végső kiteljesedése a Wesselényi-féle, a Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés per-sorozata is.

A Habsburg-ház minden áron, minden eszközt bevetve próbálta letörni a magyarországi ellenállást. A gályarabper megrendezése is egyike volt a megfélemlítéseszközöknek. Tehát nemcsak egy elszigetelt, a vallási küzdelem részét képező per volt, hanem a politikai

játszmákba jól beilleszthetően a korszak világi- és egyházi hatalomért folytatott harcainak a részét képezte. Az természetesen már csak az elmúlt évszázadok történelmi felejtésének, és a hangsúlyok eltolódásának következménye, hogy a pernek egyre inkább csak a vallási küzdelmi része maradt meg a köztudatban: a reformáció és az ellenreformáció erőpróbájának legkegyetlenebb eseményeként.

S. Varga Katalin mindegyikre nagyon alaposan rávilágít dolgozatában, szinte mondatról mondatra, bekezdésről bekezdésre bizonyítja, hogy a per egy komoly politikai, hatalmi játszma része volt, amelyben az egyházi hovatartozás kérdése csak részben – bár döntő részben – játszott szerepet. Azt hogy a per 10 évvel a vasvári béke után került megrendezésre alig két hónap alatt, az is azt bizonyítja, hogy előre elhatározott cél érdekében, csupán csak a formáság kedvéért került sorra. Ha alapos, mindenre kiterjedő tárgyalásra került volna sor – bármilyen alapos előkészítés után is –, egyszerűen lehetetlen lett volna 1674. március 5 és április vége között lebonyolítani. Márpedig az a tény, hogy Szelepcsényi György esztergomi érsek április 30-án kézjegyével és pecsétjével látta el a pert összefoglaló jegyzőkönyvet, azt bizonyítja, hogy a hatalomnak esze ágában sem volt a felségárulással, istenkáromlással, a törökkel való összeesküvéssel vádolt prédikátorokat és iskolamestereket komoly, alapos egyénienkénti tárgyalás elé állítani.

A gályarabper legalább két, jól elkülöníthető vád-sorozatból állt. Az egyik a királyi hatalom és annak megdöntésére szövetkezők elleni vád, a másik a római katolikus egyház ellen fellázadó protestáns papok elleni vádsorozat: a már említett istenkáromlás, a Szűz Máriával és a szentekkel szembeni tiszteletlenség – végső esetben Mária országának a gyengítése. Feltűnő az is, hogy a pert *csak* a király képviseletében indította az ügyész és nem az egyházi bíróság. Pedig, ha tisztességes eljárásról lett volna szó, akkor ez a különbségtévesztés, elválasztás a legelemibb kötelesség lett volna.

S. Varga Katalin mindegyikre, nagyon körültekintő szövegelemzés során mutat rá. Módszere az volt, hogy megkeresse azokat a kulcsszavakat, amelyek egyértelműen bizonyítják a per előre elhatározott voltát, sőt a per végső kimenetelét is. Ezért használja a vádat képviselő ügyész a cinkosok, a rebellesek, a lázítók, a titkos összeesküvők, illetve az istenkáromlók, a felbujtók kifejezést.

Így, ilyen módszerekkel tárja fel S. Varga Katalin az egész jegyzőkönyv teljes szövegét, bebizonyítva, hogy előre elhatározott, és végső kimenetelében is eldöntött támadásról van.

A történelemben az a kérdés is felvetődik, hogy miért éppen a protestáns prédikátorokra, illetve iskolamesterekre esett a választás? Társadalmi súlyuk, kreált politikai szerepük, „törökösségük,” a Habsburg-ház megdöntésére irányuló tevékenységük viszonylag csekély, a hatalom számára mindenesetre csekély súllyal bír, csaknem elhanyagolható volt. A per „alanyainak” kiválasztását minden valószínűség szerint a perbe fogottak „köztes állapota” indokolta. Nem tartoztak a rendi ne-

mességhez, legfeljebb elszegényedett, vagyontalan kisenemesek voltak, de mindenképpen felette álltak a jobbagyságnak. Tanultságuknál fogva alkalmasak „lehetek volna” mindazoknak az elkövetésére, amelyekkel vádolták őket. Figyelemre méltó az is, hogy a vasvári békekötés után több mint tíz évvel került sor csak a per megrendezésére, ezzel mintegy nyitányként felhúzza a függőnyt később sorra kerülő, és a főnemeseket összeküvéssel vádoló perek előtt.

Perbe fogásukkal a hatalom elévülhetetlen gesztust is gyakorolt a római katolikus egyház felé, és egyúttal a főnemességet is figyelmeztették, elgondolkozásra készítették, akik viszont képesek voltak (és később lettek is!) a Habsburgok elleni összefogásra és összeesküvésre. A hatalom minden eszközt igénybe vett a vád minél erőteljesebb bizonyítására. Nem riadtak vissza a levélhamisítástól, a hamis tanúvallomásoktól, nemzetközi szalak konstruálásától stb. Az eredmény nem is maradt el: száműzésre, vagyonvesztésre és gályarabságra ítélték a perbe fogottakat.

Végezetül még egy gondolatot kell megfogalmaznunk: igaz, hogy az S. Varga Katalin által megtalált jegyzőkönyv eredeti, de nem a per során, a helyszínen készült írás, hanem egy summázat, végső összefoglaló. Ez pedig soha sem lehet azonos azzal, ami a valóságban elhangzott. Mindig tükrözi az összeállítók szemléletét, az általuk fontosnak ítélt dolgok hangsúlyozását, a bizonyítékok (esetleges) önkényes csoportosítását. Tehát eredeti is a jegyzőkönyv, meg nem is! Érdemes tehát a

kutatást tovább folytatni, éppen úgy, mint a már megtalált összefoglaló jegyzőkönyv további elemzését elvégezni történelmi és vallástörténelmi szempontok figyelembevételével. Persze az is könnyen lehetséges, hogy a tárgyalás során semmiféle jegyzőkönyv nem készült, csak feljegyzéseket gyártottak és ezek ismeretében született meg a jegyzőkönyv.

Mindez semmit nem von le S. Varga Katalin munkájának értékéből. Köszönet szívós kutatómunkájának és annak az új eredményeket, új megközelítési módot hozó interdiszciplináris kutatási módszernek, amellyel a rendelkezésre álló jegyzőkönyvet feldolgozta és a levéltári kutatások eredményeivel gazdagítva, kiegészítette eddig ismereteinket a tragikus kimenetelű gályarabperrel. Sajnálatos és nagyon szomorú, hogy a hatalom az alig másfél évszázados múlta visszatekintő, és éppen a vallás megtisztulásáért, puritánságáért létrejött protestáns egyház – lényegében ártalmatlan – tisztségviselői százainak perbefogásával, elítélésével kívánta bizonyítani erejét.

S. Varga Katalin alapos és kitűnő disszertációja azt bizonyítja, hogy ha rendszerszemlélettel közelít valaki egy témához, akkor olyan új ismeretek is kitarulkozhatnak a kutatók előtt, amelyek a hagyományos kutatási módszerekkel könnyen elkerülhetik a figyelmet. Ezért is tartom igen értékesnek és jelentősnek S. Varga Katalin megközelítési módját, amellyel a gályarabper jegyzőkönyvéhez hozzányúlt.

Tóth Béla

Német-magyar jogtörténelmi szeminárium Rothenburgban

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszéke több éve sikeres csereszemináriumot szervez német egyetemek – elsősorban a jénai Georg-Friedrich Schiller Universitát –, jogtörténelmi foglalkozó tanszékeivel. 2004 nyarán mi láttuk vendégül barátainkat pár napos tudományos eszmecsere Pécsen, ahol a konferencia témájaként a XX. századi diktatúrák témáját dolgoztuk fel közösen.

Idén rajtunk volt a sor, hogy kollégáink hazájába, Németországba utazzunk. A helyszín Rothenburg ob der Tauber volt, egy festői szépségű kisváros, amely gyönyörűen renovált épületegyütteseivel és az utcára kilógó arany cégérekkel igazán kellemes hangulatot teremt. Érkezésünk napján, csütörtökön rögtön megízlelhetjük a bajor konyha különlegességeit az egyik helyi étteremben, ahol lehetőségünk nyílt ismét találkozni a tavalyi konferencián is részt vevő kollégákkal, továbbá megismerkedni az újonnan érkezőkkel. A kellemes, ba-

rati hangulatú beszélgetések jó alapot nyújtottak az ezt követő két nap szakmai munkájához.

A szemináriumnak a városban található Kriminallmuseum adott otthont. Ez a múzeum a város különlegessége és több tízezer látogatót fogad minden évben. Itt egészen egyedülálló gyűjtemény található az emberi kreativitás bizonyítékaiból, a különböző korok kínzóeszközeiből. A múzeum igazgatója, Schneider úr maga vezetett végig minket a kiállításon, hogy pikáns apróságokkal megtűzdelve eleven képet fessen elénk arról, hogyan, mily módon és milyen eszközökkel vetettek véget emberek más emberek életeinek a történelem sötét évszázadaiban az igazságszolgáltatás fedőneve alatt. A hasonló témákat ismertető múzeumoknál szinte alapkelléknek számító vasszűz (vasból öntött nőalak, amelyben belül kb. 10 centiméteres szögek álltak befelé), ujjprés (apró satu-szerű szerkezet, amelyet beismertő vallomás kicsikarására használtak oly módon, hogy a terhelt ujját szorították bele) és hegedű (általában fából készület eszköz, amelybe a bűnös fejét és valamelyik oldalra mindkét kezét bezárták) ugyanúgy megtalálhatók voltak itt is, mint korabeli krónikák, karikatúra-rajzok vagy egy-egy népcsoportot célzó speciális büntetések részletes leírásai.

A kétnapos szakmai konferencia témája a társadalom peremvidékére szorult csoportok büntetőjogi szabályozása volt. Ezen belül azonban a legkülönlegesebb,